

УДК 911.2: 502.6

ДОМАРАНСЬКИЙ А.О.

**ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ, РИСИ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ,
СУЧАСНИЙ СТАН**

Природоохоронна діяльність є стратегічним та одним з найбільш актуальних напрямків світової, державної та регіональної політики. Ефективна робота даного сектору народного господарства є умовою сталого розвитку та запорукою подолання ряду небажаних суспільно-економічних процесів. Значною мірою це залежить від якісного виконання своїх завдань складниками природно-заповідного фонду. Тому достатньо очевидною є потреба в сучасному комплексному погляді на проблеми формування та сучасний стан природоохоронної мережі держави в регіональному аспекті.

Особливо актуальними ці проблеми є для територій зі значним ступенем господарської освоєності і, часто зумовленого цим, низьким рівнем заповіданості земель. Типовий приклад – Кіровоградщина, з близько восьмидесятивідсотковою розораністю території області та ступенем заповідання території – 0,44 %. Можливо, виявлення причин такого становища, є одним зі шляхів виправлення небажаної ситуації.

Загальні риси і регіональні особливості природоохоронних територій і об'єктів Кіровоградської області склалися внаслідок сукупної дії чинників, що мали вплив на процес становлення регіону протягом історичного часу та реалій сьогодення.

Початок своєрідного заповідання території сучасної України, шляхом створення угідь для полювання і відтворення для цих же потреб тваринного світу, сягає доби Київської Русі. З XIV століття відомі спеціальні закони регламентуючі використання природних ресурсів [3]. На межі XIX-XX століть проблеми охорони довкілля стають предметом розгляду численних наукових і громадських товариств. В 1898 році в Херсонській губернії фактично створюється перший заповідник. В 20-х роках XX століття створення заповідників в межах України набуває масового характеру. На початок 40-х років в Україні нараховувалось більш ніж 2 тисячі заповідних об'єктів [3].

Перші кроки до збереження природи та формування природоохоронних територій на теренах теперішньої Кіровоградщини були зроблені в XIX столітті, у часи, коли антропогенний тиск на ландшафти став достатньо очевидним, а байдуже ставлення і незбереження деяких геокомпонентів шкодило соціально-

економічному зростанню регіону.

Давні традиції землеробського господарювання, що сягають своїм корінням VI-V тисячоліття до н.е., у купі з частими негативними впливами, які привносили протягом історичного часу (V-IV тисячоліття до н.е., X-VI століття до н.е., X-XV ст. н.е.) кочові етноси, призвели до формування вже у XVIII-XIX століттях групи основних чинників деградації ландшафтів регіону – процесів ерозії, деградації природного рослинного покриву степів, уповільнення гумусонакопичення в ґрунтах, зменшення запасів ґрунтових вод, зарегульованість малих річок тощо. З XVIII століття максимально інтенсивно починає відбуватися знищення малочислених лісових масивів [4]. З ліквідацією у 1775 році Запорізької Січі та переходом місцевих земель у приватну власність, масово починає постачатися деревина на новостворювані підприємства з виробництва пошату, селітри, спирту, на потреби будівництва, суднобудування тощо. На початку XIX століття деревина використовувалася як паливна сировина на численних цукрових заводах. Відсутнього знищення лісові масиви зазнали зі створенням залізничних шляхів (для прокладення однієї версти залізничного полотна вирубувалося близько двох-трьох десятин стиглого твердолистяного лісу). На побутовому рівні, скорочення площ залісених територій відбувалося, внаслідок продажі селянам єдино доступних їм за ціною земельних угідь у межах лощин, балок та частин річкових долин. Низькотоварні байрачні ліси перелічених геокомплексів, одразу викорчувувалися для вивільнення земель під оранку [4].

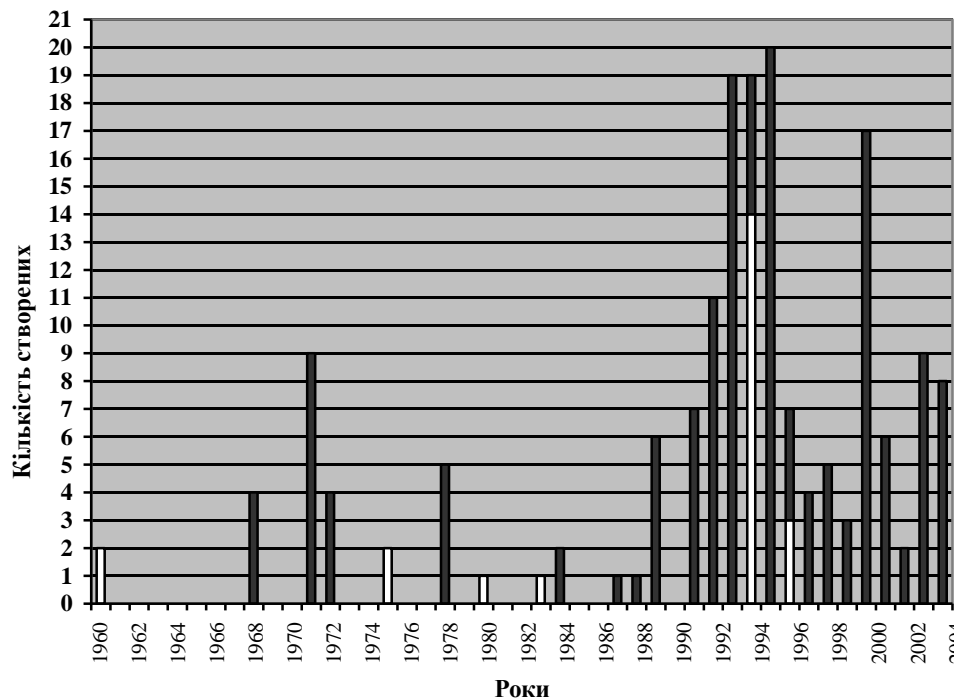
Вже в перші роки, після заснування крупних населених пунктів на теренах Кіровоградщини, місцеві управи починають вживати деяких природоохоронних заходів. У 1763 році управитель Нової Сербії О.П. Мельгунов видає розпорядження „О принятии решительных мер, чтобы не рубили леса в гусарских дачах” [2]. Міський голова Єлисаветграду кінця XIX століття О.М. Пашутін наводить цікаві відомості про те, що: „ В числе мер принятых в 1772 году для сбережения лесов было запрещение носить лапти” [2]. Прикладами опору деструктивним процесам в пізніші часи стали посадки військовими поселенцями у 1820 році кількох десятин лісу, відомими в теперішній час як Гурівське, Гусарське та Рейментарівське урочища. У 30-х роках XIX століття в регіоні створюються перші казенні лісництва – Новомиргородське у Єлисаветградському та Кирилівське в Олександрійському повітах. На їх базі у 1876 році виникають Чорноліське, Єлисаветградське та Олександрійське лісництва. У кінці XIX – на початку XX століть кількість таких господарств в регіоні сягала близько десяти [4]. Степове лісорозведення та початок охорони ґрунтів пов’язане з результатами роботи у 1881 році експедиції „Вольного экономического общества”, очолюваної В.В. Докучаєвим. Чотири дотепер збережені ґрунтозахисні дубово-ясеневі лісосмуги поблизу с. Оникієво, загальною площею 435 000 м², являють собою заповідний об’єкт у статусі ботанічної пам’ятки природи.

Своєрідною формою охорони природи регіону стало створення у XVIII – XIX століттях ряду паркових масивів, які в подальшому набули офіційного статусу об’єктів ПЗФ. В цей час закладаються „Міський сад” у м. Єлисаветграді (середина XVIII ст.), „Онуфрїївський парк” в однойменному населеному пункті (середина XIX ст.), дендропарк „Веселі Боковеньки” в с. Іванівці (1893 р.).

Процеси деградації ландшафтів та геокомпонентів регіону продовжувалися і надалі. За часів другої Світової війни, у наслідок добування деревини для потреб воюючих сторін, лісистість області зменшилася на 3%, наслідком чого стала

активізація несприятливих фізико-географічних процесів (ерозія, пилові бурі тощо) і як наслідок – потужна посуха, неврожай, голод. По тому, у 1947 та 1948 роках було створено державні лісозахисні станції, які протягом своєї роботи до 1953 року, сприяли лісовідновленню (переважно у формі лісосмуг) на площі близько 15 тис. га [4]. Чергове розширення площ орних земель 60-х років ХХ століття зумовило виникнення у 1968 і 1969 роках потужних пилових бур з їх небажаними деградаційними наслідками. Покликаними зупинити подібний вплив були дві новостворені лісомеліоративні станції, згодом реорганізовані у держлісгоспи.

З 60-х років ХХ століття на території регіону починається формування місцевого сегменту *загальнодержавної мережі природно-заповідного фонду (ПЗФ)* (рис. 1, 2), – матеріального втілення державної концепції, що тривалий час

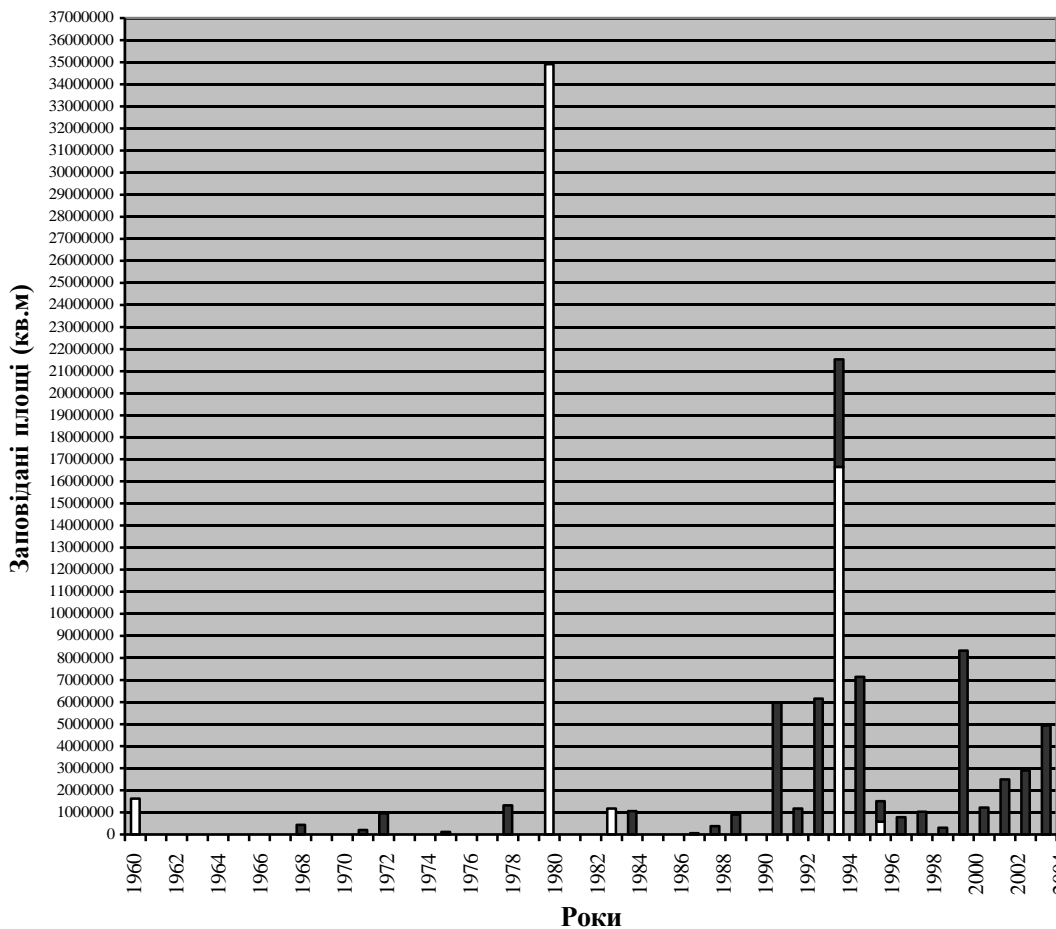

Рис. 1. Динаміка створення природоохоронних об’єктів Кіровоградської області
 (□ – загальнодержавного, ■ – місцевого значення)

була теоретичною базою природоохоронної діяльності і заповідання в Україні.

Правовою основою при започаткуванні формування каркасу мережі ПЗФ став ряд законодавчих актів Радянського Союзу та Української РСР [3]. На регіональному рівні основними з них стали: Закон УРСР „Про охорону природи Української РСР” (1960 р.), Положення „Про державні заповідники Української РСР” (1962 р.), утверджена постановою Ради Міністрів УРСР „Класифікація територій і об’єктів природно-заповідного фонду Української РСР” (1983 р.) та ін. Важливим підґрунтям для здійснення природоохоронної діяльності в галузі заповідання земель стала заснована у 1976 році „Червона книга Української РСР”.

Метою створення мережі ПЗФ було забезпечення збереження в природному стані типових та унікальних природно-територіальних комплексів в різних їх динамічних станах, генетичних ресурсів біосфери та інших природних об’єктів з метою задоволення теперішніх і майбутніх наукових,

Рис. 2. Динаміка заповідання Кіровоградської області (за показниками площ у кв.м).
 □ – об’єкти загальнодержавного значення, ■ – об’єкти місцевого значення

народногосподарських і соціальних потреб суспільства [3].

Важливо, що згідно положень постанови Держплана СРСР і Державного комітету СРСР з науки і техніки (1981), поміж основних вимог до відбору територій і об’єктів для заповідання, що тривалий час були основними керівними документами у сфері природоохоронної діяльності держави та досліджуваного регіону, зокрема зазначалось [3]: „... на територіях і об’єктах природно-заповідного фонду повинно бути представлено усе різноманіття природно-територіальних комплексів”, „фізико-географічне районування, а також ландшафтне картографування становлять основу формування мережі ПЗФ”, „... доцільно в кожній фізико-географічній провінції мати хоча б один заповідник”.

Незважаючи на достатньо чітку зорієнтованість концепції на комплексний підхід до пошуку шляхів збереження природи, повсюдною особливістю реалізації її положень стало акцентування уваги при заповіданні земель на біологічну складову ландшафтів, а не на їх комплексну охорону.

Не стала виключенням і Кіровоградщина. В силу ряду причин, заповідання території області часто здійснювалось за принципами, що не відповідали завданням, задекларованим у правових документах, які і дотепер не дозволяють говорити про організацію і функціонування мережі ПЗФ Кіровоградської області як оптимальну і таку, що адекватно відповідає реаліям природокористування та

спричиненої ним деградації довкілля.

Показовими прикладами стали, характерне для всієї історії заповідання області, непропорційне представництво різних типів заповідних територій у мережі ПЗФ та акцентування уваги при їх створенні на окремі геокомпоненти, як правило, – рослинність. Серед спектру окреслених законодавством, можливих для створення, категорій природоохоронних об'єктів, заповідання земель відбувалося переважно у статусі заказників та заповідних урочищ місцевого значення. Мало дотримувався принцип репрезентативності в об'єктах ПЗФ типових ландшафтів.

Згідно постанови Ради Міністрів УРСР № 105, від 29.01.60 р., першим, офіційного статусу природоохоронних об'єктів Кіровоградської області загальнодержавного значення було надано існуючим з XIX століття парковим масивам, – „Веселі Боковеньки” (у статусі дендрологічного парку) та „Онуфрїївський парк” (у статусі парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва). Загальна площа заповіданих територій, що розміщені, відповідно, у Долинському та Онуфрїївському районах склала 1 627 000 м².

Подальші 7 років (1961 – 1967), до надання у 1968 році офіційного статусу пам'яток природи місцевого значення, насадженим у кінці XIX століття ґрунтозахисним лісосмугам (Маловисківський район), заповідання території області на проводилось. Не здійснювалось воно і наступні 2 роки.

Надалі, державного статусу заповідних об'єктів, переважно, знову надавалось вже упорядкованим, штучно створеним ділянкам, що не потребують вилучення земель з господарського обігу. У статусі пам'яток природи місцевого значення заповідаються (1971 р.) цінні ботанічні об'єкти: дуби-велетні лісових господарств Олександрівського, Знам'янського, Долинського районів; у статусі парків-пам'яток садово-паркового мистецтва – паркові масиви міста Кіровограда (1972 р.). В ці ж часи (1971 р.), вперше беруться під охорону геокомплекси, що репрезентують натуральні ландшафти регіону: масив відслонень кристалічного фундаменту з унікальними для степової України водоспадами „Каскади” (Маловисківський район), джерела мінеральних вод „Холодні ключі” (Кіровоградський район) та „Запорізькі джерела” (Добровеличківський район), ділянка зі збереженою корінною рослинністю „Бірзуловські горби” (Маловисківський район).

За наступні 5 років під охорону держави взято парк у бувшій садибі І.К. Карпенка-Карого „Хутір Надія” (Кіровоградський район) та найпівденніше сфагнове озеро-болото „Чорний ліс”. Загальна площа цих ділянок, заповіданих у 1975 році, склала 120000 м². Протягом наступних 7 років заповідання здійснювалось лише двічі. У 1978 році статус заповідних урочищ набули невеликі лісові масиви (Шеметів, Сиротін ліс та ін.). У 1980 році, шляхом надання статусу ландшафтної заказника загальнодержавного значення, створено донині найкрупніший заповідний об'єкт області „Чорний ліс” (Знам'янський район). Територія, загальною площею 34 910 000 м², станом на 1.05.2004 року становить 32,13% усіх існуючих заповідних територій Кіровоградської області (рис. 2). Протягом 1981-1986 років, вкотре, на базі лісових масивів було створено 3 заповідних об'єкти, загальною площею 2 245 000 м²: орнітологічний заказник загальнодержавного значення „Редьчине” (1983 р.) та заповідні урочища „Наталіївське” й „Олександрівська дача” (1984 р.), в Олександрівському та Долинському районах. Починаючи з 1987 року, створення заповідних об'єктів в області відбувається регулярно (виключенням став 1990 рік).

Протягом 1987-2004 років, переважно, у статусі заповідних урочищ та ботанічних і ландшафтних заказників місцевого значення, створено 82,85 % (145 одиниць) теперішньої кількості природоохоронних об'єктів. Сформовано 61,51% (66 827 900 м²) сучасної площі мережі ПЗФ (рис. 1, 2). В середньому, протягом року створювалось близько 8 об'єктів. Середньорічна площа заповідання складала близько 3 712 661 м². Найбільш крупне заповідання, за кількістю новостворених об'єктів, сталося в середині 90-х років, коли по чергово у 1993 та 1994 роках створювалось по 19, а у 1995 році – 20 природоохоронних територій. У 1994 році фіксується другий, після утворення „Чорноліського” ландшафтного заказника, пік масштабного виділення земель під природоохоронні потреби, в цей час заповідається 21 524 000 м² території області. Цього ж року створюється 60,86% існуючих об'єктів загальнодержавного значення у кількості 14 одиниць. З 1996 року на території області формуються природоохоронні об'єкти виключно місцевого значення.

З початку ХХІ століття система природоохоронних об'єктів ПЗФ Кіровоградської області починає доповнюватися, функціонувати і розвиватися на новому теоретичному підґрунті, у відповідності до положень природоохоронної концепції „*екологічної мережі*”, трансформуючись на національному і регіональному рівні у сегмент аналогічної всеєвропейської та загальносвітової структури.

Юридичним фундаментом означеної концепції, сформульованої у законі України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” (від 21.09.2000), стали [1] закони України: „Про охорону навколишнього природного середовища” (1991), „Про природно-заповідний фонд України” (1992), „Про тваринний світ” (1993), „Про рослинний світ” (1999); земельний, лісовий та водний кодекси України. Серед ключових регламентуючих міжнародних документів: „Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів” (1971), „Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини” (1972), „Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ їх існування в Європі” (1979), „Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин” (1979), „Конвенція про захист Чорного моря від забруднення” (1992), „Конвенція про охорону біологічного різноманіття” (1994), „Конвенція про охорону та відтворення транскордонних водотоків та міжнародних озер” (1999). Фундаментальною основою визначається [1] Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995).

Рішенням Кіровоградської обласної ради (№141), 24 січня 2003 року затверджено обласну програму формування національної екологічної мережі на території Кіровоградської області на 2003-2015 роки.

Принципи формування екомережі, маючи багато спільних рис, певною мірою, різняться від теоретичних застав побудови мережі ПЗФ. Основними відмінними рисами екомережі є її сутнісна і просторова ієрархічна підпорядкованість аналогічним системам європейського і світового рівня; націленість на створення системи, не відокремлених об'єктів і територій в межах типових і унікальних ландшафтів, а цілісної структури, складеної з ділянок, послідовно, на усіх масштабних рівнях, пов'язаних між собою екокоридорами.

Важливою особливістю і перешкодою на шляху ефективного здійснення

природоохоронної діяльності виглядає дуалізм, що був характерним для попередньої і який містить у собі нова концепція. З одного боку, є достатньо чітко окреслений ландшафтознавчий підхід до формування екомережі: „Основною метою програми є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи ...” [1]. Проте, з іншого боку, метою формування такої системи декларується потреба збереження не ландшафтного різноманіття як ціннісно самодостатнього утворення, а досить вузька змістовно, суто біоцентрична необхідність. Зміст останньої полягає у: „... забезпеченні можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій” [1]. І далі: „...національна екологічна мережа має ... виконувати провідні функції щодо збереження біологічного різноманіття” [1].

На даному етапі розвитку система природоохоронних територій і об’єктів Кіровоградщини перебуває в процесі трансформації з мережі ПЗФ у екомережу. Від коректного, адекватного і повноцінного перебігу цього процесу залежить ефективність подальшого функціонування новоутворення і загалом охорона природи регіону.

То ж, аналізуючи історію заповідання території Кіровоградщини загалом, можна зазначити, що:

- в силу різного роду історичних та політичних причин активна діяльність природоохоронного змісту на теренах Кіровоградщини розпочалася достатньо пізно, порівняно з іншими регіонами України, не зважаючи на цінність місцевих ландшафтів і геокомпонентів та їх відчутну деградацію внаслідок господарювання;

- від 60-х років ХХ століття концептуальною основою охорони природи Кіровоградщини було формування регіонального сегменту загальнодержавної мережі об’єктів природно-заповідного фонду. З початку ХХІ століття заповідання області здійснюється за принципами, означеними концепцією „екологічної мережі”;

- з часу створення у 1960 році перших офіційних заповідних об’єктів, природоохоронна діяльність на території Кіровоградщини, протягом 27 років, відбувалася нерегулярно. Впродовж 18 років (1961-67, 1969-70, 1973-74, 1976-77, 1979, 1981-82, 1985-86) не було створено жодного об’єкту мережі ПЗФ. В подальшому подібне було лише у 1990 році;

- тривалий час, в межах Кіровоградщини, офіційного статусу природоохоронних територій набували невеликі за розмірами, переважно штучно створені ділянки, які мало репрезентують натуральні ландшафти регіону. До 1986 року природні геокомплекси в межах об’єктів мережі ПЗФ були представлені майже виключно геокомплексами лісів;

- протягом історичного часу заповідання земель в абсолютній більшості випадків відбувалося у формі створення численних, але низькокатегорійних природоохоронних об’єктів місцевого значення – найчастіше заказників та заповідних урочищ;

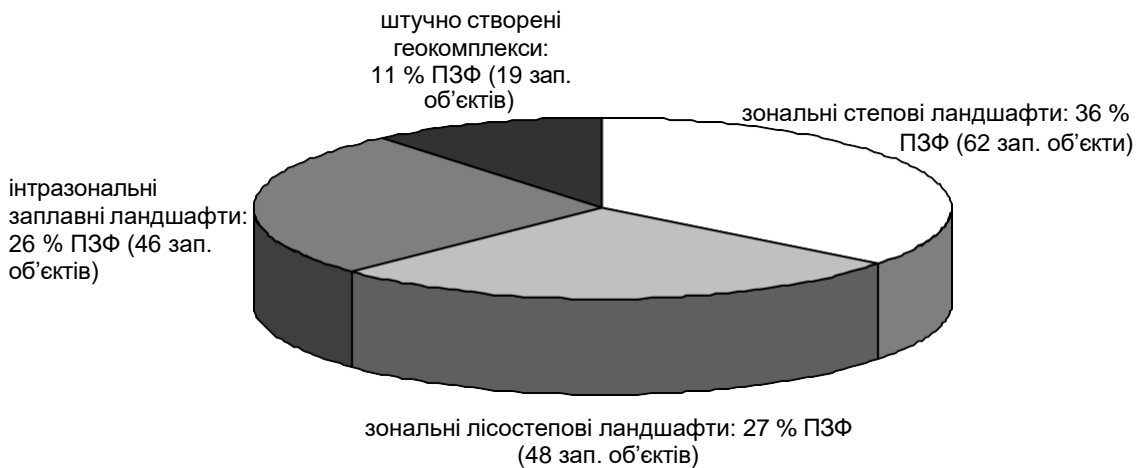
- процес природоохоронної діяльності та формування мережі природоохоронних об’єктів області, протягом історичного часу, відзначався вузькокомпонентним, біоцентричним змістом. Найчастіше перевага при створенні

природоохоронних об'єктів надавалась цінним представникам флори регіону.

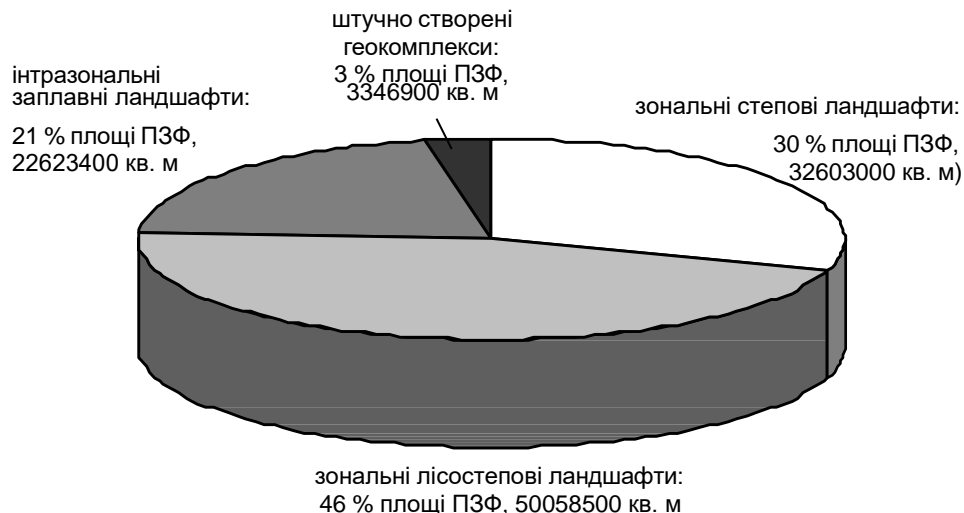
Станом на 1.05.2004 року природно-заповідний фонд Кіровоградської області складають 175 об'єктів, загальною площею 108 631 800 м², що становить 0,44% території регіону.

Важливою характеристикою природоохоронної мережі досліджуваного регіону є ступінь репрезентативності типових ландшафтів. Як зазначалося у попередніх пунктах, лісостепові геокомплекси у межах Кіровоградщини охоплюють площу 10 096 400 000 м², степові – 11 383 600 000 м², заплавні – 1 108 000 000 м².

Аналізуючи мережу ПЗФ в означеному аспекті, констатуємо (рис. 3, 4): 88

Рис. 3. Презентивність геокомплексів в об'єктах мережі природно-заповідного фонду Кіровоградської області

Рис. 4. Презентивність геокомплексів в об'єктах мережі природно-заповідного фонду Кіровоградської області (за показниками площ у кв. м та %)

заповідних об'єктів (50,28% від їх загальної кількості в області) загальною площею 39 120 800 м² (36,01% площі ПЗФ Кіровоградщини), розташовані у межах *степової частини* Кіровоградщини. Із них власне *степові* ландшафти

репрезентують 62 об'єкти (35,42% від кількості об'єктів ПЗФ області) сумарною площею 32 603 000 м² (30,01% площі ПЗФ Кіровоградщини). Ступінь заповідання степових ландшафтів у межах області становить 0,24%. Їх частка у загальній площі заповіданих територій становить 0,13%.

Інтразональні ландшафти річкових долин степової частини області репрезентують 17 заповідних ділянок (9,71% від кількості об'єктів ПЗФ області), площею 4 321 000 м² (3,97% площі ПЗФ Кіровоградщини). Ще 9 ділянок (5,14% від кількості об'єктів ПЗФ області), площею 2 196 800 м² (2,02% площі ПЗФ Кіровоградщини), є штучно створеними об'єктами на степових теренах.

В даний час 87 природоохоронних об'єктів (49,71% від їх загальної кількості в області), загальною площею 69 511 000 м² (63,98% площі ПЗФ Кіровоградщини), розташовано в *лісостеповій частині* Кіровоградської області.

Корінні геокомплекси *лісостепу* репрезентовані в 48 об'єктах на площі 50 058 500 м², що становить 27,42% від загальної кількості об'єктів ПЗФ області та 46,08% її площі. Відтак, ступінь заповідання лісостепових геокомплексів області становить 0,49%, що становить 0,2% відносно загальної площі заповіданих територій.

У межах інтразональних геокомплексів річкових долин лісостепу створено 29 природоохоронних об'єктів, площею 18 302 400 м², що становить 16,57% від сумарної кількості та 16,84% від сумарної площі об'єктів ПЗФ регіону.

У лісостепу 10 заповідних ділянок, площею 1 150 100 м², є штучно створеними об'єктами, складаючи 5,71% від загальної кількості та 1,05% від сумарної площі ПЗФ області. Загалом, *інтразональні* геокомплекси Кіровоградщини охороняються на 46 заповідних ділянках, площею 22 623 400 м² (26,28% від загальної кількості та 20,82% від сумарної площі ПЗФ області). Ступінь заповідання заплавної ландшафтів в області становить 2,04%. Частка у загальній площі заповіданих територій даних геокомплексів становить 0,09%.

Штучно створеними об'єктами мережі ПЗФ області є 19 ділянок, площею 3 346 900 м². Їх кількісна частка у складі мережі ПЗФ становить 10,85%, що складає 3,08% його площі.

Як видно з рисунку 3, найбільше об'єктів мережі ПЗФ області (62 одиниці або 35,4%) створено в межах зональних степових геокомплексів. Об'єктами їх охорони є дані ландшафти загалом чи їх компоненти. З них 48 одиниць або 27,4% – розміщено в межах лісостепу. Це пропорційно загальній презентивності даних геокомплексів в ландшафтній структурі Кіровоградщини (відповідно, 54,43% та 41,06%). Інтразональні ж геокомплекси річкових долин, при їх презентивності в області 4,5%, серед об'єктів ПЗФ представлені 46 ділянками, що їх охороняють. Це становить 26,2% від загального числа об'єктів ПЗФ, що співвідносно з кількістю ділянок, на яких зберігаються фонові зональні ландшафти. Достатньо великим є й відповідний показник для штучно створених об'єктів – 10,85%. За показниками площ (рис. 4), подібна тенденція зберігаючись в цілому, певною мірою змінюється в деталях. Найбільш репрезентованими в мережі ПЗФ є лісостепові ландшафти (46,08%). Степові та заплавні геокомплекси репрезентовані, відповідно, на 30 та 21% площ мережі ПЗФ.

Розглядаючи зазначені особливості з позиції заповіданих площ (табл. 1), виявляється тенденція до ще більш нерівномірного їх розподілу серед ландшафтів досліджуваного регіону. Так ступінь заповідності (2,04%), найменш презентованих у ландшафтній структурі області, інтразональних геокомплексів

Таблиця 1

Рівень заповіданості ландшафтів Кіровоградської області

Параметри	Ландшафти		
	Лісостепові	Степові	Заплавні
Площа (м ²) ландшафтів у межах області	10 096 400 000	13 383 600 000	1 108 000 000
Ступінь заповідання ландшафтів (%)	0,49	0,24	2,04

річкових долин у 8,5 раз перевищує рівень заповіданості найбільш поширених зональних степових і в 4,1 раз – лісостепових ландшафтів. Показники заповіданості останніх, становлять, відповідно, 0,24 та 0,49%.

Відсоткове співвідношення у ПЗФ площ природних та штучно створених об'єктів області становить 105 284 900 м² проти 3 346 900 м² або 96,9% проти 3,08%. Аналіз мережі ПЗФ, відповідно до існуючих схем фізико-географічного районування досліджуваної території та в контексті репрезентивності регіональних особливостей ландшафтів у межах заповідних об'єктів, вказує на наявність природоохоронних ділянок в усіх виділах схем районувань.

Так само, усі адміністративні райони Кіровоградщини мають на своїй території природоохоронні об'єкти. У просторовому відношенні найбільша їх кількість знаходиться в межах Долинського (20 одиниць), Онуфріївського (18) та Новомиргородського (16) районів, найменша, 2 об'єкти – в межах Ульянівського району. Найбільшою є площа заповідання Знаменського району (36 457 000 м²), за рахунок розміщення в його межах ландшафтного заказника „Чорноліський”. Чимале заповідання Новомиргородського (13 111 000 м²), Петрівського (11 437 000 м²) та Долинського (6 324 100 м²) районів, найменшою – Ульянівського (78 200 м²) та Новоукраїнського (789 000 м²). Середня площа заповідання районів області, становить 5172942 м², без урахування площі заказника „Чорноліський” – 3510561 м².

Особливості режиму охорони природи, а відповідно, і результативність цього процесу значною мірою визначаються рангом, що його має заповідний об'єкт. На Кіровоградщині, 23 ділянки (13,14%) мають статус об'єктів загальнодержавного значення, 152 – місцевого значення (86,85%) (рис. 5). Маючи

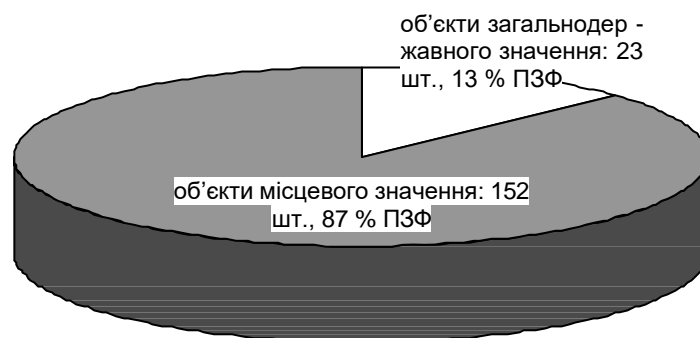

Рис. 5. Кількісне співвідношення різнокатегорійних об'єктів мережі природно-заповідного фонду Кіровоградської області

меншу кількість, об'єкти загальнодержавного значення переважають в області за показниками площ: 51% проти 49% (рис. 6). Така ситуація зумовлена великою

Рис. 6. Співвідношення площ (кв. м) різнокатегорійних об'єктів мережі природно-заповідного фонду Кіровоградської області

презентивністю вже згадуваного заказника „Чорноліський”, який маючи площу 34 910 000 м², становить 32,13% площі усіх заповідних об'єктів області та 63,38% тієї її частини, що мають статус загальнодержавного значення. Без урахування цього заказника, відсоткове співвідношення площ різнокатегорійних територій становитиме 18,5% для об'єктів загальнодержавного та 49,3% для об'єктів місцевого значення. Статус об'єктів загальнодержавного значення мають 20 масивів (86,95%), на яких охороняються натуральні ландшафти та 3 штучних об'єкти (13,04%).

Серед природних геокомплексів в межах об'єктів загальнодержавного значення найбільше презентовані ландшафти річкових долин (9 ділянок або 45%), менше – степу (7 ділянок або 35%) та лісостепу (4 ділянки або 20%).

Важливою умовою виконання заповідними об'єктами своїх функцій є достатність їх розмірів. Середня площа природоохоронних територій досліджуваного регіону достатньо мала і становить 620 753 м². Без урахування заказника „Чорноліський”, середні розміри заповідних масивів ще менші – 423 688 м². Численними в області є природоохоронні об'єкти, площею 100 м².

Аналіз складників ПЗФ Кіровоградської області за їх категоріями та типами дозволяє констатувати, що в області повністю *відсутні* такі форми заповідання як природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, серед можливих штучно створених – ботанічні сади та зоологічні парки.

Найчисленнішими заповідними об'єктами області є заказники. У кількості 72 одиниць вони охоплюють територію, площею 80 043 000 м², що становить 41% від загальної чисельності та 74% від загальної площі ПЗФ регіону (рис. 7, 8). Статус об'єкта загальнодержавного значення мають 18 заказників (25%), місцевого значення – 54 (75%). Типологічне різноманіття заказників області представлене наступним чином: ландшафтні – 30 (з них 7 загальнодержавного значення), ботанічні – 25 (7), орнітологічні – 6 (2), лісові – 6 (1), гідрологічні – 1 (1), загальнозоологічні – 3, ентомологічні – 1. Показово, що 59,7% заказників (43 одиниці), першочергово, зорієнтовані на охорону біокомпонентів ландшафтів. Середні розміри заказників Кіровоградської області становлять 1 111 708 м², без найкрупнішого з них – 635 676 м².

Другою групою заповідних об'єктів області, за чисельністю та питомою вагою у площі ПЗФ, є заповідні урочища. Їх кількість у регіоні становить 49 одиниць (28%) загальною площею 23 335 000 м² (21,48%). Згідно свого статусу, заповідні урочища мають об'єктами охорони компоненти природи виключно

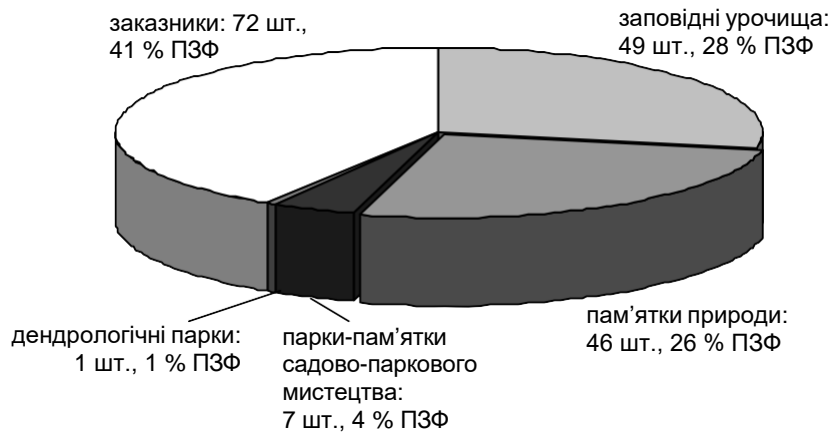

Рис. 7. Якісний склад мережі природно-заповідного фонду Кіровоградської області

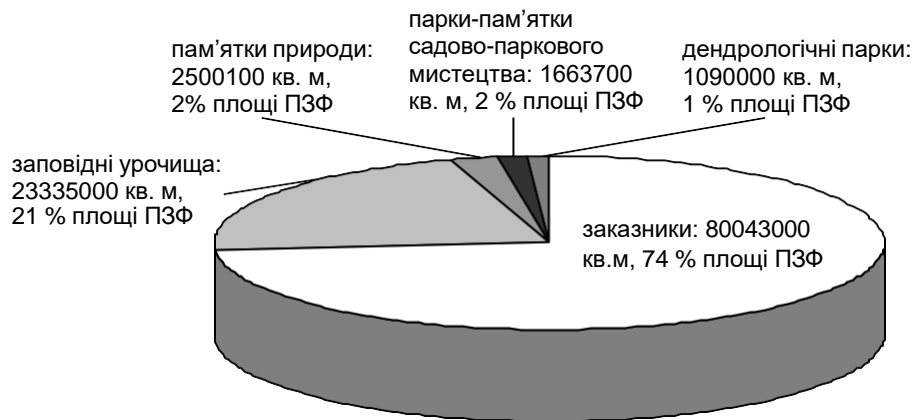

Рис. 8. Співвідношення площ (кв. м) складників мережі природно-заповідного фонду Кіровоградської області

місцевого значення і не поділяються на типологічні групи. Середні розміри заповідних урочищ Кіровоградщини становлять 476 224 м², що, як видно, мало відрізняється від середніх показників площ, значно вищих за рангом природоохоронних об'єктів області.

Майже таку ж чисельність, але зі значно меншою площею мають в області заповідні об'єкти рангу пам'яток природи. Всього таких одиниць – 46 з загальною площею 2 500 100 м², що становить 26,2% від загальної кількості та 2,3% від сумарної площі ПЗФ регіону. Об'єкти охорони двох пам'яток природи (4,3%) мають загальнодержавне, 44-х – місцеве (95,6%) значення. Типологічне різноманіття об'єктів даної категорії розподіляється так: ботанічні пам'ятки природи – 24, гідрологічні – 10 (1 з них загальнодержавного значення), комплексні – 7 (1), геологічні – 3, зоологічні 2. Як видно, для охорони біокомпонентів безпосередньо створено 56,5% пам'яток (26 одиниць). Середні розміри пам'яток природи в межах Кіровоградщини становлять 54 350 м².

В області також налічується 7 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва з сумарною площею територій 1 663 700 м², що у відсотковому відношенні

становить 4% від загальної кількості та 1,53% від загальної площі ПЗФ регіону. Два парки-пам'ятки (28,5%) мають загальнодержавне, п'ять (71,4%) – місцеве значення. Їх середні розміри становлять 237 671 м².

В регіоні від початку його заповідання існує єдиний дендрологічний парк загальнодержавного значення – „Веселі Боковеньки”, що має площу 1 090 000 м². Становлячи 0,57% загальної кількості об'єктів ПЗФ, парк охоплює 1% його площі, певною мірою, співвідносячись за цими показниками з усіма парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва регіону. Загалом, розгляд категорійно-типологічної структури мережі ПЗФ області дозволяє говорити про зорієнтованість заповідальної діяльності в регіоні на створення об'єктів „низьких” категорій, незначних за своїми розмірами, з огляду на свій статус, покликаних на збереження, переважно, окремих геокомпонентів. Такими як правило ставала біотична складова ландшафтів. Для порівняння: першочергово для збереження біокомпонентів створено 59,7% заказників, 56,5% пам'яток природи, 100% парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та дендрологічних парків. Крім того, значна частина заказників та заповідних урочищ, створена на базі лісових масивів, ділянках зі збереженою степовою рослинністю чи біоценозами річкових долин. В абсолютних величинах це близько 77 об'єктів мережі ПЗФ, що становить приблизно 44% від загальної їх кількості або 28 616 700 м², що складає 26,34% площі ПЗФ.

Як підсумок, можна зазначити:

- Ступінь заповідання території Кіровоградської області, що становить 0,44% є надзвичайно малим.
- В межах об'єктів мережі ПЗФ області представлене усе різноманіття зональних та інтразональних ландшафтів Кіровоградщини, а також їх регіональні відміни у відповідності до існуючих схем фізико-географічного районування.
- Розподіл природоохоронних територій відповідно до ландшафтів області є достатньо пропорційним презентивності геокомплексів в її межах, для зональних геокомплексів, та достатньо непропорційним, стосовно, інтразональних ландшафтів та штучно створених об'єктів.
- Ступінь заповідання типових ландшафтів Кіровоградщини є дуже низьким (в середньому 0,92%). При цьому рівень заповіданості інтразональних геокомплексів є вищим, ніж зональних в середньому у 6 разів.
- Усі адміністративні райони області мають на своїй території об'єкти мережі ПЗФ. Середня площа заповідання у межах адміністративних районів становить 3 510 561 м²;
- Площа існуючих природоохоронних об'єктів досліджуваного регіону, достатньо мала і в середньому становить 620 753 м².
- Природоохоронні об'єкти загальнодержавного значення, при меншій кількості (23 проти 152), переважають у області за показниками площ: 51% проти 49%. Без урахування заказника „Чорноліський”, це співвідношення суттєво змінюється і становить 18,5% проти 49,3%;
- Близько 45% об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення презентують інтразональні ландшафти. Зональні геокомплекси охороняються на 55% (35% – степ, 20% – лісостеп) заповідних територій найвищого рангу;
- В області абсолютно відсутні заповідні об'єкти найвищого рангу: природні та біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки. Найпоширенішою формою існування природоохоронних

територій є заказники (41% від загальної чисельності та 74% від загальної площі ПЗФ);

- Об'єктами першочергової охорони в сучасній мережі ПЗФ області виступають біокомпоненти, для збереження яких створено, близько 44% об'єктів, що займають 26,34% площі ПЗФ.

Тож, загалом можна зазначити, що природоохоронне заповідання території Кіровоградської області розпочалося досить пізно і підтримувалося неналежним чином, шляхом переважно нерегулярного створення численних, незначних за розмірами низькокатегорійних об'єктів, при створенні яких перевага, як правило, надавалася збереженню біокомпонентів або комплексам антропогенного походження. Відтак, сучасний стан мережі природно-заповідного фонду не є оптимальним, що в першу чергу визначається малим і непропорційним ступенем заповідання території області й типових ландшафтів, відсутністю висококатегорійних природоохоронних об'єктів.

Шляхи оптимізації організації та функціонування ПЗФ Кіровоградської області вбачаються у пошуку різнорідних невідповідностей традиційним і найбільш актуальним сучасним вимогам до природоохоронних об'єктів та через означення ресурсів для їх усунення.

1. Закон України „Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки” // Відомості Верховної Ради. – 2000. – № 47. – С. 954-976.
2. Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. – Кировоград, 1992 (по изд.1897 г.). – 176 с.
3. Справочник по заповедному делу. – К.: Урожай, 1988. – 168 с.
4. Усенін В. Слідами Геродота // Світ лісу. – 2004. – № 1. – С. 6-7.

Principles of the organization, feature of a history of formation, modern condition of nature-reserved fund of the Kirovograd area are considered.